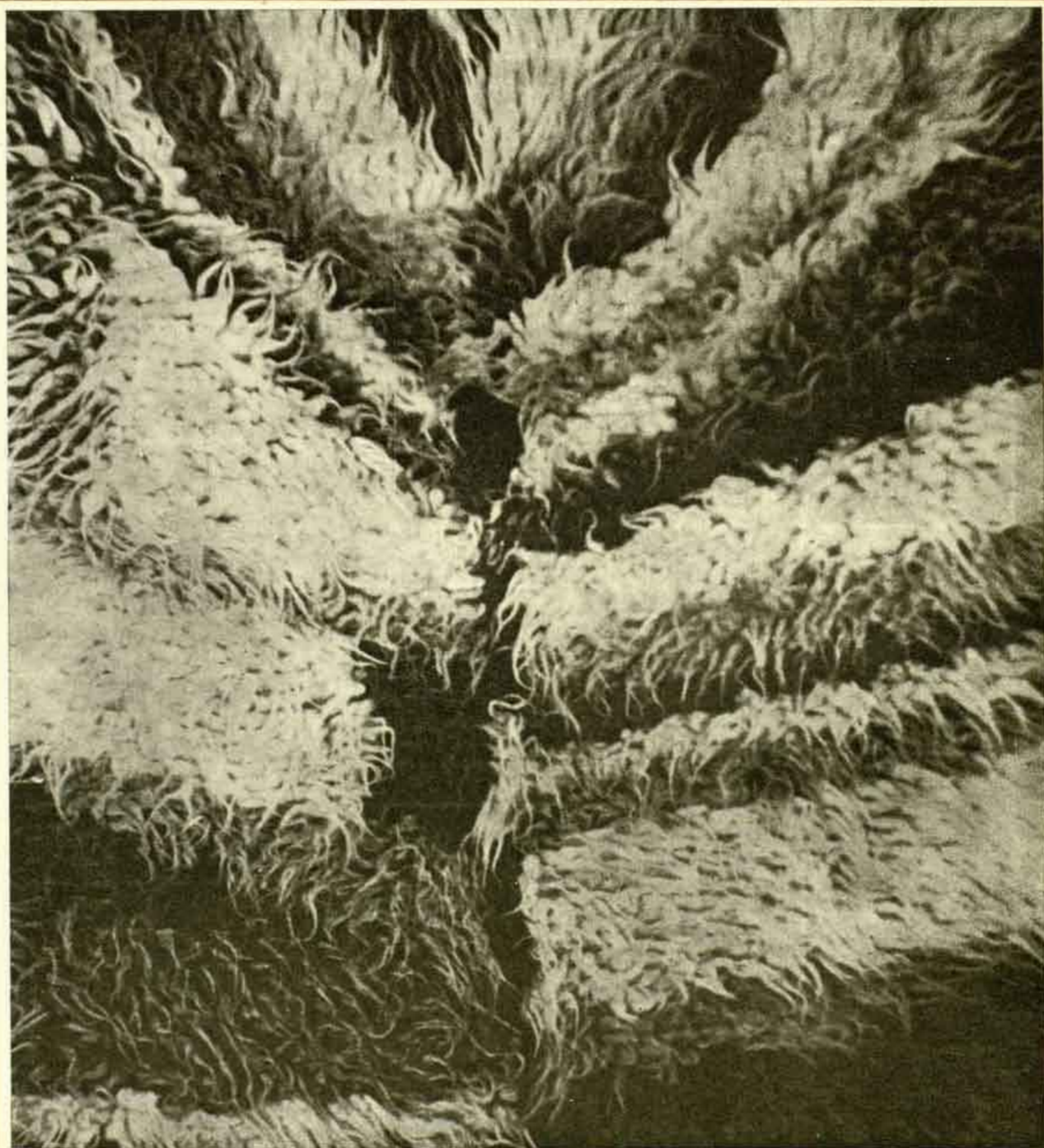

slovenský národopis

3 | 21

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ
AKADÉMIE VIED 1973

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STÚDIE

MIESTO ETNOGRAFIE V SYSTÉME VIED	
Emília Horváthová: Teoretické otázky súčasnej etnografie	311
Julián V. Bromlej: K otázke vzájomného vzťahu etnografie a vied o kultúre	319
Viera Urbančová: Vzťah etnografie k histórii	327
Viktor I. Kozlov: Vzájomné vzťahy etnografie s geografiou a demografiou	343
Leokadija M. Drobizjeva: Etnosociologické výskumy v ZSSR	353
Adam Pranda: K problematike vzťahu etnografie a sociológie	359
Mária Kosová: Vzťah etnografie a lingvistiky z aspektu semiológie	375
Ján Mjartan: Historické doklady k výskumu ľudového staviteľstva	383

MATERIÁLY

Mária Dzúbaková: Codex Revúcky A, B, C	393
Michal Buzalka: Učebná dielňa na výrobu detských hračiek v Piargu — Štiavnických Baniach	413

ROZHLADY

Šesťdesiat rokov Rudolfa Žatku (Viera Gašparíková)	431
Jubileum univ. prof. Jozefa Štolca, DrSc. (Adam Pranda)	434
Rokovanie sovietskych karpátológov v Užhorode (Ján Botík)	441
Valné zhromaždenie Československej sekcie MKKK (Ján Botík)	445
Socialistická prestavba dediny a ľudová kultúra (Viera Gašparíková)	451
Varaždínske sympóziu o rodine (Ján Botík)	453
Zamyslenie nad súťažou v umeleckom prednese ľudových rozprávok (Viera Gašparíková)	454
Študentský vedecký krúžok pri Katedre etnografie a folkloristiky (Peter Salner)	456
RECENZIE A REFERÁTY	457

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Эмилия Хорватова, Теоретические вопросы современной этнографии	311
Юлиан В. Бромлей, К вопросу о соотношении этнографии и культуроведческих дисциплин	319
Вера Урбанцова, Отношения этнографии с историей	327
Виктор И. Козлов, Взаимоотношения этнографии с географией и демографией	343
Леокадия М. Дробизьева, Этносоциологические исследования в СССР	353
Адам Пранда, К проблематике отношений этнографии и социологии	359
Ян Мьяртан, Исторические свидетельства к исследованию народной архитектуры	383

МАТЕРИАЛЫ

Мария Дзубакова, Учебная мастерская для поделки игрушек в Пиаргу—Штиавницких Баниах	413
---	-----

ОБЗОРЫ	434
РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ	457

Мария Носова, Отношение этнографии и лингвистики из аспекта семиологии	375
--	-----

INHALT

STUDIEN

Emília Horváthová, Theoretische Fragen der zeitgenössischen Ethnographie	311
Julian V. Bromlej, Zur Frage der gegenseitigen Beziehung der Ethnographie und der Wissenschaften über die Kultur	319
Viera Urbančová, Die Beziehung der Ethnographie zur Geschichte	327
Viktor I. Kozlov, Gegenseitige Beziehung der Ethnographie zur Geographie und Demographie	343
Leokadija M. Drobizjeva, Ethnosozio-logische Forschungen in der UdSSR	353

Na 1. strane obálky: Guba, vlnená tkanina v prírodných farbách, vyrobená v Klenovci roku 1965 podľa návrhu V. Thainovej. Farebná fotografia Fr. Hideg.

Vorderseite des Umschlages: Guba, das Wollgewebe in Naturfarben, gefertigt in Klenovec im Jahre 1965 nach dem Entwurf der V. Thainová.

HISTORICKÉ DOKLADY K VÝSKUMU LUDOVÉHO STAVITELSTVA

JÁN MJARTAN

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Význam historického či archívneho výskumu a štúdia pre dejiny ľudovej kultúry zdôvodnila vo svojej prednáške Viera Urbánová. Témou tohto príspevku je poukázať niekoľkými konkrétnymi dokladmi na dôležitosť tohto výskumu pre čiastkovú národopisnú otázku, pre problematiku ľudového staviteľstva. Najstaršie doklady o ňom podáva predhistorická archeológia a otázky súčasného bývania, v rozpätí najviac dvoch-troch storočí skúma národopis. Lenže medzi spomenutým archeologickým materiálom a medzi recentnými, resp. súčasnými dokladmi z terénu je značné časové rozpätie. Často nám chýbajú doklady z dlhého obdobia od 12.—13. storočia, zhruba až do konca 18., či začiatku 19. storočia, priemerne teda 500—600, ba často ešte viac rokov. Preklenúť túto veľkú časovú medzeru, doplniť údaje spomenutých storočí možno: 1. výsledkami výskumov historickej archeológie a 2. použitím a vyhodnotením písomných historických prameňov, konkrétne archívneho materiálu, čiže materiály listinné, rukopisy, ale aj staršie tlače, knižné a časopisecké záznamy,

a to rovnako textové, ako aj ilustračné (kresby, plány ap.).

Klasickým príkladom na využitie výsledkov archeologických výskumov pre národopis je dielo Lubora Niederleho, *Slovanské starožitnosti* a konkrétne zväzky *Život starých Slovanů*. Pravda, v čase, keď Niederle písal toto dielo, na Slovensku bola archeológia málo rozvinutá, preto v jeho diele je zo Slovenska pomerne málo údajov, najmä zo staršieho slovanského obdobia. Slovenská archeológia vykazuje v posledných desaťročiach závažné výsledky, a to aj pokiaľ ide o odkrytie objektov ľudového bývania. Odkryté a preskúmané sídliská poskytujú údaje o tvaroch, rozmeroch a vnútorných dispozíciách sídelných jám, zemnic a nadzemných chát, jednopriestorových alebo viacpriestorových obytných objektov. Poučia ďalej o stavebnej štruktúre. Dosť časté sú napríklad výskyty zvyškov stien vypletaných z prútia, na ktoré nadväzujú neskoršie, ba až do súčasnosti zachované pletené steny obytných a hospodárskych budov na južnom a západnom Slovensku,¹ a často sa s archeologickým

¹ CHOTEK, K.: Pletené stavby na Slovensku. Slovenský národopis, 2, 1954, s. 237 n. — MJARTAN, J.: Posledné sochové domy na južnom Slo-

vensku. In: Ľudové staviteľstvo a bývanie na Slovensku. Bratislava 1963, s. 89 n.

nálezom zhruba aj teritoriálne zhodujú. Zvyšky alebo stopy po stĺpoch svedčia o kolovej či stĺpovej konštrukcii, alebo oprávňujú usudzovať na sochovú konštrukciu krovu. Oboje prechádza zasa až do súčasnosti, čo je dôležité pre historické datovanie týchto ľudových stavebných techník na Slovensku.

Z ďalších parciálnych otázok sú pre národopisnú problematiku dôležité archeologické doklady o ohniskách a peciach, o ich štruktúre, tvare a polohe, čiže umiestnení vo vnútri obytného priestoru alebo vonku, teda mimo neho. Takisto máme tu naporúdzí doklady o pôdorysných (priestorových) dispozíciách starých bývaní, a tým aj východisko pre vývin domu a bývania na Slovensku. Národopis vlastnými metódami, porovnávaním dospel k záveru, že terajšie ľudové bývanie na Slovensku vyvinulo sa z jednobunkovej zemnice, a tak dospelo k základnému typu trojdielneho domu.² Metodicky je však významnou okolnosťou, keď tieto etnografické závery môžu byť potvrdené a doložené aj archeologickými alebo historickými dokladmi.³ Rovnako je dôležité, že archeologickými výskumami sa objasnia aj sídelné otázky. Archeológia zistila sídelné objekty aj v takých oblastiach, kde sa pre staršie obdobie osídlenie nepredpokladalo. Tak napríklad na severnom Slovensku už v dobe Veľkomoravskej

riše stavali drevené (zrubové) domy nadúrovňové a trojdielne, čo svedčí o pokročilejšej stavebnej technike tohto obdobia.⁴ Pre otázku osídlenia východného Slovenska má prvoradý význam odkrytie staroslovenskej zemnice v Prešove, ktorú V. B u d i n s k ý - K r i č k a datuje do 10. storočia a ktorá je „prvým nálezom staroslovenského príbytku a staroslovenskej pece na východnom Slovensku“. Aj dnes je platné konštatovanie autora, že táto pec sa tu používala aj na vykurovanie a aj na pečenie a varenie, čo je typické pre jeden druh východoslovenských pecí bez ohniska pred čelustami.⁵ Nie je ďalej bez významu ani to, keď v archeologických vykopávkach nájdeme doklad pre slovanskú zrubovú studňu, ktorá je na celom Slovensku bežná až doteraz.⁶

Archeologický materiál pomáha teda pri rekonštrukcii starého domu na Slovensku a na vlastnom, domácom materiáli poskytuje východisko pre sledovanie jeho historického vývinu.⁷ Tým zároveň pomáha prehodnotiť aj staršie a nepodložené hypotézy, ktoré aj pri vývine slovanského domu preceňovali cudzie, najmä germánske a iné interetnické vplyvy a niektoré vo svojich záveroch došli tak ďaleko, že slovanskému domu popierali akúkoľvek vlastnú etnickú špecifickosť.⁸

² NIEDERLE, L.: Život starých Slovanů. 1—2. Praha 1913, s. 702. — PITTEROVÁ, A.: K některým problémům slovanského domu a vesnice. In: Vznik a počátky Slovanů I. Praha 1956, s. 158 n.

³ Pozri BIALEKOVÁ, D.: Záchranný výskum slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove, okr. Šurany. Slovenská archeológia, 6, 1958, č. 2, s. 388 n. — TÁŽE: Závěrečná zpráva z výskumov slovanských sídlisk v Nitr. Hrádku a Bešeňove. Slovenská archeológia 7, 1959, č. 2, s. 439 n.

⁴ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A.: Výskum hra-

dištného sídliska Dedovec v Považskej Bystrici. Vlastivedný sborník Žilinského kraja, 2, 1959, s. 92 n.

⁵ BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Nález staroslovenskej zemnice v Prešove. Archeologické rozhledy, 7, 1955, s. 494 n.

⁶ KUDLÁČEK, J.: Záchranný výskum v Jelšovciach (okr. Nitra) r. 1952. Slovenská archeológia, 6, 1958, č. 1, s. 50 n.

⁷ O otázkach rekonštrukcie pozri PITTEROVÁ, A.: Z problémów rekonstrukcji archeologicznych obiektów mieszkalnych. Silesia antiqua, 8, s. 11 n.

Medzi paušálne otázky ľudového stavitelstva zahŕňame aj takzvané skalné, či jaskynné bývania na Slovensku.⁹ Vznik väčšiny týchto objektov kladieme do nedávnej minulosti ako núdzové ubikácie pre sociálne slabšie vrstvy, inde premenili vinné pivnice na obydlia až po likvidovaní viníc po fyloxérovej katastrofe ap. Nie je však bez významu, že archeologickými výskumami sa zistili aj staršie jaskynné obydlia, čo nás núti revidovať staršie náhľady o pomerne neskorej proveniencii týchto sídlisk. Veď napríklad jaskyne Netopierske a Kaplnka pri Sásovej boli osídlené už v mladšom rímskom období.¹⁰

Ako sme pri výskumoch predhistorickej archeológie zdôraznili význam výsledkov jej výskumov pre najstaršie obdobie dejín našej ľudovej kultúry a pre otázky etnogenézy, práve tak sú dôležité aj výskumy historickej archeológie, jej objavy zo stredoveku a novoveku. Ich význam je v tom, že odkrývajú objekty z období, z ktorých už niet vecných dokladov v teréne a kam už nesiahajú ani ľudová tradícia. Konkrétne ide o odkrytie sídlisk, bývalých a zaniknutých dedín a tým aspoň o čiastočné za-

plnenie medzery medzi najstaršími dejinami a 18.—19. storočím, z ktorých ešte máme dochované objekty, resp. aj živú ľudovú tradíciu.

Takýmto významným archeologickým výskumom je napríklad odkrytie stredovekých chát v Chotíne na južnom Slovensku roku 1956.¹¹ Tu boli odkryté tri stredoveké chaty z 12. a 13. storočia. Sú to pomerne plytké zemnice (80 cm pod okolitým povrchom), s rovným dnom a kolmými stenami, prvá veľkosti 380 × 300 cm. V kúte chaty bola kruhovitá pec, vypálená z ílovitej hliny, s klenbou a s odtlačkami prúteného pletenia na úlomkoch pecovej steny. Otvory pece smerovali k protiľahlej stene, osobitný dymný vývod pec nemala a postavená bola vyššie, ako bola úroveň dna chaty. V strede kratších strán chaty boli dve kolové jamy a v tej istej osi boli dve kolové jamy aj vo vnútornom priestore zemnice. Podobné nálezové okolnosti boli zhruba aj v ostatných dvoch polozemniciach chotínskeho náleziska.

Z týchto údajov možno usudzovať, že v uvedenom období išlo o jednopriestorové

⁸ Obširne sa napr. rozviedla otázka vplyvu franského domu na slovanský, o čom je hojná literatúra: NIEDERLE, L.: c. d., s. 728 n. Ďalej PRAŽÁK, V.: K problematice základných pôdorysných typů lidových staveb v Československu. Československá etnografie, 6, 1958, s. 219 n. a 331 n. — PITTEROVÁ, A.: Příspěvek k otázce tzv. franského vlivu na slovanský dům. In: Vznik a počátky Slovanů III. Praha 1960, s. 189 n. Autorka celú otázku reviduje a udáva k nej aj závažnejšiu literatúru. Jej závery, že slovanský a germánsky dom sa vyvíjali celkom samostatne, možno pokladať za platné. Ďalej PRAŽÁK, V.: K problematice vzniku jizby a sině v čs. obydlí a jejich vztahů k staroslovanskému a franskému domu. Český lid, 52, 1965, s. 267 n. TENŽE: Zur Frage der Entstehung der Stube und des Hausflurs im tschechoslowakischen volkstümlichen Haus und ihre Beziehungen zum altslawischen und altfrän-

kischen Haus. Národopisný věstník čs., 1 (34), 1966 s. 49 n.

⁹ JANSÁK, Š.: Prežitky starých civilizácií. Slovensko, 15, 1951, s. 2 n. — FRAŇO, J.: Skalné bydliská v Brhloveiach. Vlastivedný časopis, 17, 1968, s. 38 n. — MJARTAN, J.: Jaskynné bydliská na Slovensku. Národopisný věstník čs., 5—6, 1970—1971, s. 45 n.

¹⁰ BARTA, J.: Jaskyne Netopiarska a Kaplnka v Nízkych Tatrách a ich rímske osídlenie s antropologickými nálezmi. Slovenská archeológia, 3, 1955, s. 286 n.

¹¹ PAULÍK, J. a REJHOLEC, E.: Stredoveké chaty v Chotíne. Slovenská archeológia, 6, 1958, č. 1, s. 223 n. — HEJNA, A.: K otázce západoslovanských obytných stavení a sídlišť v období raného feudalismu. In: Vznik a počátky Slovanů III. Praha 1960, s. 229 n.

domce, len málo zapustené pod úroveň okolitého terénu. Stavané boli teda nad úroveň zo stien pletených z prútia a omazaných hlinou. Významné je, že vo všetkých sa našli pozostatky po hlinených peciach kruhovitého tvaru, s kopulovitou klenbou a len s jedným otvorom. Kolové jamy môžu byť dokladom stĺpovej konštrukcie stien, no ich umiestnenie pri užších stenách a to, že vnútorné kolové jamy sú s vonkajšími dvoma v jednej osi, skôr svedčí, že stĺpy boli súčasťou sochovej konštrukcie krovu. Ide napospol o závažné doklady, ktoré potvrdzujú historickú kontinuitu medzi staršími slovanskými zemnicami na slovenskom juhu a medzi pletenými a hlinenými domami so sochovými krovmi, ktoré sa v tejto oblasti zachovali takmer do našich čias. Základné konštrukčné prvky sa zachovali, zmenili sa len rozmery, poloha v teréne a priestorový rozvoj. Pletené a hlinené domy na južnom Slovensku, ktoré sa tu zachovali do súčasnosti, sú všetky postavené nad zemou, ich priestory sú rozmernejšie a vyvinuli sa na dvojpriestorové a trojpriestorové stavby.¹²

Cenný dokladový materiál pre tieto otázky priniesli aj vykopávky B. Pollu v Zalužanoch na Spiši.¹³ Odkryl tu stredoveký pánsky dvorec s hospodárskymi budovami. Ako stavebný materiál je tu lomový a potočný kameň kladený na maltu a zrub na kamennej podmurovke. Vnútri stavaní sa našli zvyšky zásobnicovej jamy a zvyšky dláždenej kamennej lavice pozdĺž steny. Významné je najmä odkrytie pece na pečenie chleba. Podľa autora ide o prvú známu stredovekú pec na Slovensku. Bola obdĺžnikového tvaru, s čefuťami na jednej užšej strane. Stavaná je z potočných okruh-

liakov, zavŕšená klenbou po dlhšej osi a vymazaná hlinou. Vykurovaná bola zvonku a slúžila len na pečenie chleba, na vykurovanie nie.

Najnovšie sa odkrývajú zvyšky zaniknutého stredovekého sídliska pri obci Blatnica, okres Martin. Nemáme ich ešte dokončené a dostatočne preskúmané.

Z týchto stručných a prehľadných výsledkov archeologických výskumov pre otázky ľudového stavitelstva je zjavné, že už teraz máme pomerne dosť archeologického materiálu, viac dokladov od neolitu počínajúc a najmä z doby ranoslovanskej (hradištnej), ktorá je pre otázky slovanského osídlenia a bývania najdôležitejšia. Viac odkrytých sídlisk, zemnic poskytuje konkrétne údaje o ich rozmeroch, konštrukcii a stavebnom materiáli, ba čiastočne aj o ich vnútorných dispozíciách, napríklad o forme a umiestnení ohnísk a pecí, odpadových jám, do hlíny vyformovaných stupňovitých (lavicových) lôžok, atď. Všetky tvoria základný, východiskový dokladový materiál pre dejiny našej ľudovej architektúry. Odkrývajú pôvodný, najstarší stav, z ktorého možno porovnaním s recentným terénym materiálom usudzovať na cesty a etapy ďalšieho vývinu.

Je teda metodickým postulátom, nevyhnutnosťou slovenského národopisu sústavne sledovať archeologické výskumy sídlisk a bydlísk a ich výsledky použiť pre dejiny ľudovej architektúry na Slovensku. Treba zdôrazniť, že prvé takéto pokusy (práce, štúdie) tu už sú, ale treba aj to podotknúť, že ani doterajšie nálezy nie sú z etnografického hľadiska prehodnotené a využité.¹⁴

Pokiaľ ide o štúdium písomných prameňov, aj na tomto úseku zaznamenávame

¹² Pozri pozn. 1.

¹³ POLLA, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.

¹⁴ Ďalšie údaje (synteticky): Slovensko. Dejiny. Bratislava 1971, s. 37 n.

viac publikovaných príspevkov, ktoré pri-nášajú početné a rozličné údaje pre dejiny ľudovej kultúry, a teda nielen pre archi-tektúru,¹⁵ a už aj prvý slovenský národopisný časopis *Národopisný sborník*, vydá-vaný Maticou slovenskou, mával viac ráz rubriku *Národopisný archív*, v ktorej uve-rejňoval historické správy, archiválie súvi-siace s národopisnou tematikou, ba Matica slovenská aj osobitne upozornila na vý-znam skúmania regionálnych archívov pre potreby národopisu.¹⁶ Už doterajšie výsled-ky ukazujú, že naše archívy obsahujú mno-ho závažných údajov aj pre otázky ľudov-ého staviteľstva, z ktorých mnohé si žia-dajú ďalší výskum a spracovanie. Okrem už citovaných prác uvedieme ešte niekoľko konkrétnych dokladov.

Je napríklad všeobecne známy dejepisný údaj, že v 14. storočí, za Matúša Čáka, sa na Slovensku rozoberali a prenášali dreve-né domy.¹⁷ Pre slovenský národopis je vý-znamné, že teritoriálne ani časovo nejde o ojedinelý jav, lebo údaj doložený v his-torických prameňoch zo 14. storočia po-tvrďuje sa v teréne koncom 19. a začiat-kom 20. storočia. Vo východoslovenských

pohraničných dedinách Bardejovského ok-resu nachádzajú sa ešte v našom desaťročí drevené domy, ktoré ich pôvodní majitelia zakúpili za hranicami, na území Poľska. Tam ich rozobrali, drevené hrady stien a krovu naložili na vozy, previezli do svo-jich dedín a tu znovu zložili. Informátori odôvodňujú to tým, že okolité hory patrili mestu Bardejovu, ktoré stavebné drevo predávalo dedinčanom veľmi drahó, takže bolo výhodnejšie, lacnejšie na poľskej stra-ne si kúpiť dom, rozobratý preniesť na našu stranu a tu znovu postaviť. Pravda, všetko sa preniesť nemohlo, previezli iba obvodov-é hrady zrubu, priečky a hrady krovnej konštrukcie. Krytinu dali na dom novú a takisto v prenesenom dome postavili novú pec, ohnisko ap.¹⁸

Treba ďalej podotknúť, že nejde len o slovenský jav, ale o karpatskú proble-matiku, ba nemožno vylučovať ani výskyt v ďalších oblastiach zrubových domov. Tak konkrétne máme údaj zo Sedmohradska, z obce Bedeciu, ktorá bola strediskom ru-munských tesárov. Tí z vlastného materiálu zostavovali drevené domy, ktoré si hocikto mohol kúpiť a odvieť. Kupujúci boli zväč-

¹⁵ JERŠOVÁ, M.: Príspevky k národopisnému výskumu Slovenska v archíve Slov. nár. múzea. *Sborník Muz. slov. spoločnosti*, 43–45, 1949–1951, s. 112 n. — HÚŠČAVA, A.: Archívne pramene k etnografickým štúdiám. *Slovenský národopis*, 2, 1954, s. 674 n. — HORVÁTH, P.: Nariadenie Spišskej stolice z 19. júla 1789 o stavaní domov. *Slovenský národopis*, 3, 1955, s. 116 n. — MARKOV, J.: Archívne pramene k národopisnému štúdiu Horehronia. *Slovenský národopis*, 4, 1956, č. 609 n. — TEN ISTÝ: Historické údaje k národopisu Horehronia. *Slovenský národopis*, 5, 1957, s. 674 n. Ďalšie lit. pozri: STANO, P.: Bibliografia slovenského ľudového výtvarného umenia. *Martin* 1959, s. 44 n.

¹⁶ Čoho si všimáť v národopise. *Slovensko*, 8, 1942, s. 136 n.

¹⁷ CHOTEK, K.: Príspevek k dejinám sloven-ského domu. *Národopisný věstník čs.*, 19, 1926,

s. 70. — Prof. V. Chaloupecký upozornil Chotka na text exkomunikačnej listiny arcibiskupa Ladislava proti Matúšovi Čákovi Trenčianskemu z r. 1318, uverejnenej u G. FEJÉRA: *Codex diplomaticus Hungariae*, I. VIII, V, s. 172, kde sa píše: „ipse (Matúš Trenčiansky) habitores et homines ipsarum villarum (Kerescou et Scachan) in Ban, villam suam ire coegit, et compulit meliora aedificia et domos in possessiones suas deferri, reliqua omnia igne consumendo.“

¹⁸ Vlastný výskum r. 1956 v obciach Frička, Hutka a Jedlička. V Hutke dom č. 41 preniesli z Poľska r. 1902, dom č. 42 roku 1905 a vo Fričke roku 1904 postavili štyri chyže dovezené z Poľska. Podľa zistenia Š. Mruškovíča viac domov v Cigeľke bolo postavených z Poľska. Tu zakúpené domy noví majitelia rozobrali, každú sú-časť očíslovali a previezli do Cigeľky, kde domy skladali.

ša z dedín, kde bol nedostatok stavebného dreva. Ba v 19. storočí tesári z tejto dediny takéto domy dovážali aj na výročné jarmoky do Kluže, kde si ich voľne kupovali obyvatelia okolitých dedín, rozobraté odvážali domov a tu znovu postavili. Robili ďalej domy aj na objednávky. Kupec prišiel do Bedeciu, udal rozmery domu, aký má byť široký a dlhý a kde má byť okno. Ani tieto údaje zo Sedmohradska nie sú ojedinelé. Boli tu aj ďalšie dediny, kde sa vyrábali domy na predaj. Svedčia o tom správy už z roku 1868 a ešte v roku 1945 odvážali takto zhotovené a kúpené domy.¹⁹ V oboch prípadoch, slovenskom i sedmohradskom, máme významné doklady o interetnických stykoch na úseku ľudového staviteľstva. V prvom prípade medzi Slovákmi a Poliakmi, v druhom medzi Rumunmi a Maďarmi, čo prirodzene nebolo bez vplyvu na rozšírenie určitých domových typov v týchto oblastiach a zasluhuje si pozornosť etnografických výskumov.

Rovnako dôležitý je historický údaj z roku 1540, v ktorom sa okrem iného spomínajú „... domus inquilinorum pathvare vocati“.²⁰ Tento údaj svedčí o tom, že aj v 16. storočí ešte existovali jednopriestorové domce, ktoré, pokiaľ ide o priestorový vývin domu, pokladáme za najstaršie a dávame do súvislosti s jednopriestorovými zemnicami. Údaj ďalej svedčí, že nemajetní

želiari, pokiaľ mali vlastné domky, boli to iba chyžky malých rozmerov, pravdepodobne jednopriestorové *pitvorce*. Nie je vylúčený ani súvis tohto názvu a pojmu so staroslovanskou *kľetou*, či s východoslovenským *prikletom*. Aj kľeť bola jednopriestorová stavba a priklet je názov pitvora na východnom Slovensku.²¹ Pre súčasný národopisný výskum je ďalej dôležité, že tu máme historický doklad zo 16. storočia o jednopriestorovej obytnej stavbe, ktorá sa u nás vyskytuje jednak v dobe ranoslovenskej, ale, i keď zriedka, aj v súčasnosti, takže tu možno hovoriť o historickej kontinuite v jej pretrvávaní a treba skúmať okolnosti tohto javu.

Tým skôr, že z tohože storočia a z nasledujúcich máme naproti tomu historické správy, ktoré svedčia o opaku, lebo dokladajú pomerne značný rozvoj slovenského ľudového domu a jeho vnútorného vybavenia. Viac dokladov o tom podáva obecná kniha Lipt. Trnovca. Obsahuje viac záznamov o ľudovom dome, o jeho častiach a jednotlivých obytných a hospodárskych priestoroch. Pritom je tu aj mnoho zaujímavého a rovnako závažného jazykového materiálu, konkrétne ľudovej terminológie, týkajúcej sa staveniska, domu a jeho časti.²² V záznamoch od 16. do 18. storočia pod názvom *svetnice* a *svetlice* uvádzajú sa odďymené a teda svetlé izby v domoch. Sú to

¹⁹ ORBÁN, B.: A székelyföld leírása I. Pest 1868, s. 65 n. — KÓS, K.: Centrul de dulgheri Bedeciu. Activitatea Muzeelor. Cluj 1956, s. 159 n.

²⁰ Státny archív v Radvani, fond Koháry, č. 9729. Na údaj ma upozornila M. Jeršová, citujem podľa nej.

²¹ MACHEK, V.: Slavianskaja kľeť i jejo nazvanije. Voprosy jazykoznanija, 1957, č. 1, s. 96 n.

²² MARKOV, J.: Z právneho zvykoslovía Liptova. Slovenský národopis, 4, 1956, s. 78 n. Okrem údajov, ktoré autor uvádza v tejto štúdii, je v archíválii viac záznamov o ľudovom staviteľstve a dome, ktoré autor neuverejnil, pretože jeho štúdia

je zameraná na právne zvykoslovie. Tieto zápisky mi prof. Markov dal k dispozícii, za čo mu aj touto cestou ďakujem.

²³ Píše sa: „G. Vaštrav z domu ... predal svetnicu a zadnie stavy“ (r. 1667). Ďalej: „... domu nižnia strana Paukova svetlica a pinvice má býti i nižný strana stavu“ (r. 1607). Ďalší doklad z roku 1672 spomína „prednú svetnicu“, „vyšnú čiernu izbu s komorou i s cienou“. K roku 1677 sa v zápise uvádza „predná svetlica“ a „zadná svetlica“. Porovnaj PRAŽÁK, V.: K problematice vzniku jizby, c. p., s. 268 n., kde nepredpokladá tieto názvy pre územie Slovenska.

závažné doklady pre vývin a stav domového ohniska (a pece) v príslušnom období, ktoré zároveň svedčia, že v tomto čase už bol v liptovskom dome bezdymný a svetlý obývací priestor, ba ku koncu 17. storočia sa spomína už aj druhá, zadná izba.²³

Ďalej sa tu uvádzajú *pinvice* (sic!), *komora* a aj názov obytného priestoru *izba* (1599). Ešte starší zápis z roku 1572 spomína „chyžku s pitvorom a komorou“, čiže názov *chyžka* neobmedzuje sa iba na východné Slovensko, ako sa podľa výskumov z terénu predpokladalo, ale už alebo ešte v 16. storočí je známy aj na strednom Slovensku.²⁴ Z uvedených údajov možno ďalej konštatovať, že v danom prípade ide o trojpriestorový komorový dom, pričom pre vstupný priestor sa uvádzajú dva názvy: *pitvor* a *cieňa*. Pravda, *cieň*, *cieňa*, obmena názvu *sieň*, *síň*, v niektorých oblastiach Slovenska znamená aj šopu alebo krytý priestor pod bránou a v tomto význame prešiel aj do maďarského etnika v znení *szín* (*kocsiszín* ap.). V spomenutom prípade z Liptova skôr možno usudzovať, že *cieňa* je *pitvor*, pretože sa tu spomína čierna izba s komorou a *cieňou* (roku 1599). Popritom však v staršom zápise z roku 1572 sa výslovne uvádza názov *pitvor*.

Závažné archívne údaje pre dejiny ľudového staviteľstva máme aj z ostatných

oblastí Slovenska. Takéto sú napríklad archívne doklady o stavebnom materiáli na západnom Slovensku, konkrétne na Žitnom ostrove a na Záhorí, a to koncom 18. a začiatkom 19. storočia.²⁵ V týchto oblastiach predovšetkým celkom bežné bolo stavenie domov z hliny, a to rozmanitými technikami: nabíjaním, vykladáním a stavaním z hlinených *válců*, čiže z *válkov*. Takisto je mnoho údajov o stenách, vypletených z prútia a mazaných hlinou, a to rovnako na obytných, ako aj hospodárskych stavaniach. No nechýbajú ani doklady, že sa stavalo aj z nepálenej tehly, z kameňa, prípadne len základ, podmurovka bola z „tvrdého materiálu“, kým steny ešte pletené, či z hliny, z *válkov* ap. Známa je však ako stavebný materiál aj pálená tehla, hoci v obmedzenejšom výskyte. Takisto je mnoho údajov o stĺpových konštrukciách stavieb, čo súviselo s menšou stabilitou pletených a niektorých druhov hlinených stien. S tým súvisí ďalej aj častý, ba v niektorých oblastiach na Záhorí takrečeno pravidelný výskyt pristených stĺpov.²⁶ S. Š v e c o v á správne usudzuje, že lepší stavebný materiál, napríklad surovú alebo pálenú tehlu zavádzajú a viacpriestorové domy stavajú najprv vrstvy hmotne lepšie situované, kým sociálne slabšie, bezzemkovia, hofieri a vôbec dedinská bedač musí

²³ Porovnaj PRAŽÁK, V.: c. p., s. 268, kde sa chyža predpokladá len pre oblasť východného Slovenska. Zápis znie: „Macko má temu svému otcí chyžku s komorou i s pitvorom jako na to náleží postavit, doku mu kolvek nepostaví, tehda má ten Čierny (tesť) dotud v svetlici býti. Tá chyžka má býti od Štefanovho humience.“ (MARKOV, c. p., s. 89.)

²⁴ Uvádza ich vo svojich štúdiách HORVÁTH, P.: 1. Materiály k dejinám architektúry v bývalej bratislavskej župe na konci 18. storočia. Slovenský národopis, 6, 1958, s. 499 n. — TENŽE: Súpisy komorských panstiev na Slovensku z konca

18. a začiatku 19. storočia a ich význam pre vlastivedný výskum. Vlastivedný časopis, 14, 1965, s. 133 n. — TEN ISTÝ: Obytné a hospodárske stavby na šaštínskom panstve v 1. polovici 19. storočia. Zborník Slovenského národného múzea, 62, 1968, Etnografia, 9, s. 167 n. — TEN ISTÝ: Zariadenie poddanských domácností na šaštínskom panstve v 1. polovici 19. storočia. Zborník Slovenského národného múzea, 63, 1969, Etnografia, 10, s. 171 n.

²⁵ Porovnaj ŠVECOVÁ, S.: Stavby s prístennými stĺpmi na západnom Slovensku. Slovenský národopis, 8, 1960, s. 468 n.

dlhšie zostávať pri starších materiáloch a domových dispozíciách.

Pokiaľ ide o časti stavieb, o krovy a strechy a časti interiérov a hospodárskych stavieb, je tu množstvo údajov a v slovenských zápisoch aj so zaujímavou ľudovou terminológiou. Spomína sa tu napríklad „habánsky šindel“, „habánska strecha“, krytina zo slamených „dohovníc“, ale už aj domy pod „škridlicú“, „vypustek, ktorým sa do domu ide“, stropy „brvené“, čiže kladené z drúčikov s pozdĺžne položeným roštom, podopretým v izbe jedným alebo viacerými stĺpmi, krovy s hambáčkami, „holoví“ v stodole, steny zo „zamietok“ alebo „hontú“ a „valeú“, pec zvaná „šiška“, lôžko za pecou „surdík“ atď. „Ohniščo“ je už zväčša v „síní“ a pod ním je výklenok, zvaný „kutka“. Na odvod dymu

slúži „komín“, štvorhranný, drevený kanál nad ohniskom, ktorým dym odchádza do „pecky“ (piecky) na povale, niekde však do pleteného a hlinou omazaného alebo murovaného komína. Okrem tejto veľmi stručnej ukážky je tu množstvo ďalších údajov. Mnohé z nich sú v teréne ešte známe a priamo podnecujú na podrobnejší výskum.

Vo výpočte týchto údajov pre dejiny ľudového staviteľstva, domu a bývania dalo by sa pokračovať a uviesť ešte mnoho archívnych dokladov. To však nie je účelom tohto diskusného príspevku. Sledoval len cieľ: zdôrazniť uvedenými ukázkami potrebnosť a dôležitosť štúdia archívneho materiálu pre dejiny našej ľudovej kultúry, konkrétne z ľudového staviteľstva.

Zusammenfassung

In seinem Diskussionsbeitrag betont der Autor die Notwendigkeit bei Fragen der Volksbaukunst die Ergebnisse der archäologischen und historischen Forschung zu applizieren. Die Siedlungen und Wohnstätten, die bei archäologischen Forschungen aufgedeckt wurden, liefern wichtige Belege sowohl zur Lösung von Fragen der Besiedlung als auch bei der Untersuchung von Fragen der ethnischen Zugehörigkeit einzelner Gebiete der Slowakei. Sie enthalten weiter Angaben über die Form, die Ausmaße und die innere Disposition der Wohngruben und der oberirdischen ein- und mehrräumigen Behausungen der damaligen Menschen. Sie geben Aufschluß über das verwendete Baumaterial, über die Struktur der Hauswände und des Dachstuhls, über die Feuerstätten und Öfen, über deren Struktur und Form sowie über ihre Platzierung im Wohnraum oder außerhalb desselben. Aus allen diesen Angaben kann die Ethnographie Erkenntnisse für das Studium der Entwicklung der Volksarchitektur schöpfen. Wenn man diese Angaben mit schriftlichen Belegen, mit dem gegenwärtigen Material im Terrain und mit der noch erhaltenen Volkstradition vergleicht, kann man wissenschaftlich fundierte Schlüsse ziehen, was ein methodisch bedeutsamer Faktor ist.

Zwischen den prähistorischen und frühgeschichtlichen Belegen und dem rezenten Terrainmaterial vom Ende des 18. und aus dem 19. Jahrhundert klafft jedoch eine geraume Zeitlücke von 500–600 Jahren. Diese Lücke muß überbrückt werden, sie muß durch Resultate der historischen Archäologie, durch neue Entdeckungen aus dem Mittelalter und aus der Neuzeit geschlossen werden. Solche Belege sind z. B. die zahlreichen Hütten aus dem Mittelalter, die in der Südslowakei aufgedeckt wurden,^{1, 3, 11} Siedlungen, die in der Zips freigelegt wurden,¹³ Reste einer mittelalterlichen Siedlung im Turiec-Gebiet usw. Sie alle bilden grundlegendes Belegmaterial und sind Ausgangspunkte für das Studium der Entwicklung der slowakischen Volksarchitektur. Es ist deshalb ein methodisches Postulat der ethnographischen Wissenschaft, diese Forschungen nicht nur aufmerksam zu verfolgen, sondern ihre Resultate auch für die Geschichte der Volksbaukunst zu nutzen.

Ähnliche Bedeutung hat auch das Studium des Archivmaterials und der schriftlichen Quellen überhaupt. Aus diesen Dokumenten geht z. B. hervor, daß Blockhäuser im Mittelalter keineswegs zur unbeweglichen Habe der Leibeigenen gehörten. Aus dem 14. Jahrhundert besitzen wir einen Bericht, wonach solche Häuser zerlegt und an andere Orte transportiert wurden, um dort von neuem aufgebaut zu werden.¹⁷ Es ist gewiß nicht ohne Bedeutung, wenn die heutige ethnographische Forschung in der Ostslowakei feststellt, daß noch zu Beginn des 20. Jahrhunderts Blockhäuser aus Polen eingeführt wurden. Dasselbe war auch im rumänischen Siebenbürgen der Fall, wo Holzhäuser sogar ein Handelsartikel waren und auf den Jahrmärkten in Cluj verkauft wurden.¹⁹ Aus historischen Quellen geht auch hervor, daß es im 16. Jahrhundert in der Slowakei noch einräumige Hausflurhäuser gab,²⁰ daß aber neben ihnen im Liptover Gebiet auch höherentwickelte Mehrraum-bauten bekannt waren, dreiteilige Wohnspeicherhäuser mit mehreren Wirtschaftsobjekten. Neben den „schwarzen“ Rauchstuben gab es hier auch schon „helle“ Stuben und gegen Ende des 17. Jahrhunderts wird bereits eine hintere Stube erwähnt.^{22, 23}

Auch über das volkstümliche Wohnen in der Westslowakei und auf der Schüttinsel finden wir in den Archiven reichliches Material.²⁵ Dazu gehören Dokumente aus dem 17. und 18. Jahrhundert, in denen rutengeflochtene Wände bei Wohnbauten und Wirtschaftsgebäuden erwähnt werden. Ein weitverbreitetes Baumaterial war auch der Lehm, der bei mehreren Bautechniken verwendet wurde. Daneben gibt es aber auch Aufzeichnungen über Bauten aus Stein, aus ungebrannten und gebrannten Ziegeln. Es werden auch mehrere Vermerke über Rahmen- und Ständerkonstruktionen der Wände und über das allgemein übliche Vorkommen von Wandsäulen angeführt.²⁶ Von Dachstühlen und Dacheindeckungen werden in Archivquellen Gabelstütz- und Scherendachstühle genannt, von den neueren Dacheindeckungen die sog. habanischen Schindeln und die habanischen Dächer. Es werden aber auch bereits schiefergedeckte Häuser erwähnt. Im Inte-

riour haben wir Decken belegt, die aus dicht nebeneinander liegenden Holzknüppeln bestanden und durch einen Balkenrost gestützt wurden. Weiterhin werden Öfen beschrieben, die zum sog. šiška-Typus gehörten, die Feuerstätten befanden sich größtenteils schon im Hausflur, es gab bereits Rauchfänge, die den Rauch aus der Stube ableiteten. Alle diese Dokumente zeichnen sich

auch durch eine reichhaltige volkstümliche Terminologie aus.

Der Umstand, daß man viele dieser Angaben noch an rezentem Material im Terrain identifizieren kann, unterstreicht nur die Bedeutung dieser Dokumente und die Notwendigkeit eines eingehenden Studiums aller schriftlichen Belege für die Erforschung von Fragen der Volksbaukunst in der Slowakei.

SLOVAČKÁ ETNOGRAFIA

Журнал Словацкой Академии Наук
Год издания 21, 1973, № 3
Издаётся четыре раза в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы Д-р Боžена Филова и Павол Стано
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der
Wissenschaften
Jahrgang 21, 1973, Nr. 3. Erscheint viermal im
Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen
Akademie der Wissenschaften
Redakteure Dr. Božena Filová und Pavol Stano
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume 21, 1973, No. 3.
Published quarterly by the Slovak Academy of
Sciences
Managing Editors Dr. Božena Filová and Pavol
Stano
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Académie slovaque des sciences
Anné 21, 1973. No. 3. Parait quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteurs: Dr. Božena Filová et Pavol Stano
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník 21, 1973, číslo 3. — Vychádza štyri razy
do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavná redaktorka dr. Božena Filová
Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: Prof. dr. Rudolf Bednárík, dr.
Soňa Burlasová, dr. Emília Horváthová, dr. Soňa
Kovačevičová, dr. Jaroslav Kramařík, dr. Michal
Markuš, doc. dr. Ján Michálek, dr. Ján Mjartan,
dr. Štefan Mruškovič, dr. Viera Nosáfová, doc.
dr. Ján Podolák

Výtvarná redaktorka Viera Miková
Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného po-
vstania, n. p., Martin
Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné predplatné
Kčs 80,—
Výmer SÚTI č. 8/6

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky
a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia
tlač, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo
nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej
pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia
tlač, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
1973

Distributed in the Socialist countries by SLOV-
ART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Cze-
choslovakia. Distributed in West Germany and
West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-
8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik
Deutschland. For all other countries, distribution
rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V.,
Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam,
Netherlands.